Önder SAATÇİ

Kerkük Çocuk Oyunları

Çocukluk çağlarımızı andığımızda yığınla hatıranın arasından kopup gelen türlü türlü oyunlar nasıl da canlanıverir gözümüzün önünde. Hele bir de çocukluğunuz Kerkük gibi bir çocuk cennetinde geçtiyse, hiç şüpheye düşmeden dünyanın en mutlu insanı sayın kendinizi. Bazen tozun toprağın içinde *mizreh* (topaç) çevirmek, bazen ikindi sıcağında **kâğıtkuşu** uçurmak, akşamlara kadar **cüce** veya **hellük** oynamak bugünkü apartman çocuklarının pek hayal edemediği lüksler olsa gerektir.

İşte, uzun bir zaman okumayı, incelemeyi arzu ettiğim ama daha geçen yıl okuyabildiğim Şakir Sabir Zabit'in **Kerkük'te İçtimai Hayat -Folklor-** kitabının sayfalarını karıştırırken gözüme takılan Kerkük çocuk oyunları beni kanatlarına alıp çocukluk yıllarıma götürdü. Bu oyunları siz değerli okuyucularla paylaşmak da adeta farz oldu.

Kitapta 30 kadar oyunun nasıl oynandığı yazılmış. Ancak yazarın, Türkiye Türkçesine yeterince hakim olmayışı, biraz da özensizliği yüzünden, oyunların bazı ayrıntılarının aktarılmasında birtakım aksaklıklar göze çarpmaktadır. Bu yüzden, metinde dil ve kompozisyon bakımından bazı düzeltmelerde bulunmaya gayret ettim. Ayrıca bazı oyunları çocukluğumuzda nasıl oynadığımızı da dipnotlarda kaydetmeye çalıştım.

İşte sizlere çocukluğunuzu doya doya yaşatan oyunlardan bir demet:

1. Al-Yeşil

Çocuklar toplanarak bir daire oluştururlar. İçlerinden biri de usta olur. Usta çocukların çevresinde dönerek herhangi birinin omzuna yumruk vurur. Yumruğu yiyen çocuk ustanın elindeki mendilin rengini bilmelidir. Bilemezse, mendilin rengini bilen bir çocuk çıkıncaya kadar usta dönmeye devam eder. Mendilin rengini bilen çocuk ebe olup mendili ustadan alırken diğerleri de dağılırlar. Ebe elindeki mendili kaçışan çocuklara vurmak için onları kovalar. Hangi çocuğa mendille vurabilirse o ebe olur. Vuramazsa usta **Tas nefesin kes** diye bir tekerleme söyler ve çocuklar yeniden halka olurlar.

2. Aşuġ oyunu

Hayvanlardan çıkan aşık kemiği ile oynanan bir oyundur. Aşıklar dizilerek bir başka aşık kemiği veya bilye ile vurularak oynanır.

3. Cızıġa Atma

Bu oyunda birbiriyle iç içe çizilmiş üç dairenin olduğu bir alana belli bir mesafeden **leplig / leplüg** denen yassı bir taş atılır. Atılan taş hangi aralığa düşerse kazanan ona göre ceviz veya para alır.

4. Çuqura Atma

Bu oyun daha çok sokaklarda oynanır. Duvar dibine bir çukur açılır. Çukura doğru kayısı **'eccüg** (çekirdek)leri topluca atılır. Çukura tek sayıda çekirdek girerse atan o eli kaybetmiş olur. Çift sayıda çekirdeği çukura sokmayı başaran çocuksa oyunu kazanmış sayılır ve karşısındakinden o miktarda kayısı çekirdeği almaya hak kazanır.

5. Cüce Leplüg[1]

Sokaklarda karşılıklı iki topluluk halinde oynanan bir oyundur. Oyun için iki taş gereklidir. Biri yassı ve iri olup **leplig / leplüg** adını alırken, diğeri küçük ve yuvarlar olup ona da ***cüce*** denir

Bu oyunda iki topluluk sırayla leplügü cüceye vurarak onu hedeflenen noktaya ulaştırmaya çalışır. Hangi topluluk erken ulaştırırsa o kazanır.

6. Danguz Tepme

Bu oyunda ebe olan biri, tek ayağı üzerinde dolaşarak yere değdirmediği ayağı ile diğerlerine vurmaya çalışır. Onlar da ebeye vurmak için etrafında dolaşırlar. Ebe çocuklardan birine ayağıyla vurabilirse ebelikten kurtulur, diğeri ebe olur.

7. Déwe Déweçí

Çocuklar bu oyunu oynarken sıra halinde dizilir. Sonra sıranın başındaki ile sonundaki arasında karşılıklı olarak şu tekerlemeler söylenir:

- Déwe déweçi
- Can déweçi
- Déwewhardâdı ? (Deven nerede?)
- Qere daġda.
- Déwew ne yer?
- Xurma.
- Ne sıçar?
- Burma.
- Kímlerden kímín tôyıdı?(Kimin düğünü var?)
- (İçlerinden birinin adını söylerler) "Ekrêm"in tôyıdı.

Sonra hep bir ağızdan şu tekerlemeyi söylerler:

- Ekrem ne geldí bâşıva
- Kolbaka sıştı âşıva (Kurbağa aşını pisledi.)

8. Ewelleme Dewelleme

Daha çok kış gecelerinde yaşlıların da çocuklar arasına katılarak oynadığı bir oyundur. Bu oyunda çocuklar halka şeklinde oturarak bacaklarını öne uzatırlar. Biri usta olarak çocukların bacaklarına sırayla dokunur ve şu tekerlemeyi söyler:

Êwellême dêwellême; ígne ígne, ücí dügme, qoz ağacı qôtır géçi, yérine yurduna, su içer, qurtına[2]

Tekerlemenin en son hecesi hangi bacağa rast gelirse o kişi bacağını yukarı kaldırır. Tekerlemeye, en son bacak ortada kalıncaya kadar tekrar edilir. Bacağı açıkta kalan kişi iki bükülüm edilip **uştı uştı** oyunundaki gibi **Zara zara zanbura diye başlayan** tekerleme söylenir ve oyun böylece devam eder.

9. Gülle(Bilye)

Kerkük'te daha çok erkek çocukların, bazen evlerde bazen de sokaklarda oynadıkları bir oyundur. Gülleyle birkaç şekilde oyun oynanır. Bazen sokakta avuç içi kadar bir çukur açılır. Bu çukura **tikke** denir. Çocuklar belli kurallara göre sırayla gülleleri tikkeye geçirmeye çalışırlar. Gülleyle oynanan diğer bir oyun da karşılıklı biçimde birbirlerinin güllesini kendi güllesiyle vurmaya dayanır. Hem açık havada hem de kış gecelerinde evde oynanan oyunun bu türlüsünde çocuklar vurdukları bilyeyi kazanmış olurlar. Vuramadığı takdirde karşı taraf bilyesini atar.

10. Göz Bağlama(Körebe)

Ebe olan çocuğun gözü bağlanır. Diğerleri de onun etrafında dolaşarak ona elleriyle vururlar. Ebe hangisine elini değdirirse ebelikten kurtulur, diğeri ebe olur.

11. Göz Yumma

Ev içinde veya açık havada oynanan bir oyundur. Oyunu Kızlarla erkekler birlikte oynayabilir. Önce bir ebe tayin edilir. Ebe **mellef** denen yerde gözlerini yumarken diğerleri çeşitli yerlere saklanırlar. Sonra ebe saklananları bulmaya çalışır. Kimi bulur da yakalarsa onu **mellef**e getirir. Oyun bu şekilde tekrar edilir.

12. Güreş

Türklerin ata sporu sayılan, güç ve erkeklik gösterisi kabul edilen güreş Kerkük'te de ilgi çeken ve sık sık oynanan oyunlardandı. Güreş meydanı olarak **Şor Hamam** denen hamamın bir bölümü kullanılırdı. Kerkük'te bu gibi yerlere **zorxana** denir, güreşçiler burada güreş tutar, idman yaparlardı.

13. Hellüg-Çubuġ (Hellüg-Ağac, Hellüg)[3]

Erkek çocuklarının açık havada oynadıkları bir oyundur. Oyunu oynamak için bir sopa bir de çubuk gereklidir. Sopaya **hellüg** denir.

Bu oyunda 10 cm civarında, iki tarafı tıraş edilmiş çubuğun ucuna hellügle vurulur. Havalanırken dönmekte olan çubuğa hellügle bir daha hızlıca vurulur. Çubuğu daha uzak mesafeye ulaştıran kazanır.

14. Hollac

Üç beş yaşlarındaki çocukları eğlendirmek için oynanan bir oyundur. Büyüklerden biri sırt üstü uzanıp çocuğun karnına ayaklarını dayayarak onu havaya kaldırır. Ayakları yerden kesilen çocuklar bu oyunu çok eğlenceli bulurlar. Çocuk yukarıda ayak üstünde iken yerdeki **hollaca** tekerlemesini söyleyip onu yere indirir. Oyun birkaç kere tekrar edilebilir.

15. **Kâğıtquşı(Uçurtma)**

Dünyanın her yerinde olduğu gibi Kerkük'te de çocuklar bahar ve yaz aylarında adına **kâğıtquşu** denen kâğıttan uçak yaparlar. Kerkük'te uçurtmaların kâğıdı kese kâğıdından, çubukları hurma dalından seçilir. Kuyruğu ise bazen şerit halinde bazen de zincir halkaları gibidir. Kağıtquşuya bazen mektup bazen fener gönderilir. Hatta, bir keresinde kedi yavrusu bile gönderdikleri görülmüştür. (ZABİT 1964, s. 35)

16. Kol Kesme

Bu oyunda çocuklar önce bir çember oluştururlar. Ebe çemberin içinde durur. Bir çocuk da dairenin dışında bulunur. Ebe çemberi yarıp onu yakalamak için çabalar. Bu arada **bırdan kêsim?(Buradan keseyim mi?)** diye bir tekerleme söyler. Onlar da **güneħti** diye bir başka tekerlemeyle cevap verirler. O da **Qârnıma dêmir qâzuxtı** diyerek arkadaşlarına karşılık verir. Bu çabanın sonucunda dışarı sıçramayı başarırsa mellef denen yere kadar çember dışındaki arkadaşını kovalar ve döğe döğe onu geri getirir. Oyun böylece devam eder.

17. Kurna Kurna (Köşe kapmaca)

Kızların veya erkeklerin, evlerin avlularında birlikte oynayabildikleri bir oyundur. Avlunun dört köşesini kapan çocuklar beşinciyi ortada bırakırlar. Ortada kalan çocuk, köşeleri değiştiren çocukların hareketi sırasında onlardan birine dokunabilirse onun köşesine geçer. Oyun böylece devam eder.

18. Kurtana Kapan

Daha çok kızların oynadığı bir oyundur. Çocuklar ayakta halka yaparak dururlar. Çocuklardan biri kurt olup diğeri kuzu olur ve halka içine alınır. Halkanın etrafında dolaşan kurt " Valla, kurtam kaparım."(Kutrum, vallahi kaparım.) derken kuzu rolündeki çocuğa en yakın duran çocuksa " Valla neneyem, vermerem." (Anneyim, vallahi vermem.) diyerek onu kurttan sakınır.

19. Kapı Tapanı

Daha çok kız çocuklarının oynadığı bir oyundur. İki kız sırt sırta verip kollarını birbirlerininkine sararlar. Bu oyun sırasında çocuklardan biri eğilirken

diğerinin ayakları yerden kesilip yukarı doğru kalkar. Eğilen kız **kapı tapânı** derken ayakları yukarıda ve diğerinin sırtında duransa **sumbaq suyu** diye bir başka tekerlemeyle karşılık verir. Oyun bu şekilde birkaç kez tekrarlanarak devam eder.

20. Qere Qere

Bu oyun tamamıyla erkek çocuklara mahsustur. Yaz gecelerinde sokaklarda oynanır. Oyunda on yaşından yukarı erkek çocukları iki topluluğa bölünürler. İçlerinden biri **qere** adını alır. Birinci topluluk sokaklarda gezinirken diğeri, çevredeki katranlık ve izbe yer(yıkık evler, boş arsalar, vb.)lere saklanır. **Qere**, saklananların tarafında yer almasına rağmen diğer toplulukla dolaşır ve gezinen topluluğun yaklaştığını arkadaşlarına şu tekerlemeyle haber verir. haber: **Qere geldi; qere, kaç...** Çocuklar böylece sokakları dolaşırlar.

21. Mehelle Qırma Oyunu

Erkeklerin oynadığı bir oyundur. Bir savaşı andıran bu oyun Kerkük'te iki mahallenin on beş yaşından büyük gençleri arasında oynanır.

Oyun başlamadan birkaç gün önce mahalleli gençler kendi aralarında nerede ve hangi saatte buluşacaklarına karar verip kimlerin oyuna katılacağını kararlaştırırlar. Çoğu zaman öğleden sonra başlayan oyun ilkin, uzun mesafeden gençlerin sapanla birbirine taş atmalarıyla başlar.

Mahalle kırma oyununa bazen 40-50 yaşlarındaki insanların da katıldığı gözlenir.

22. Míçeg (sivri sinek) oyunu:

Bir çocuk yere uzanırken diğerleri onu, kolundan ve bacaklarından tutarak sallarlar. Bu sırada da şu tekerlemeleri söylerler:

-Çigním çigním çíçegí,
-Hara atım míçegí?
Azcık yüksekten yere atarlarken de bir ağızdan
-Bıra atım (atayım) míçegí?
Deyip onu bir yere atarlar.

23. Mizreħ (Topaç)

Kerkük'te erkek çocukların sokaklarda oynadıkları en eğlenceli oyunlardan biri de **mízreħtir.** Türkiye Türkçesinde topaç diye adlandırılan **mízreħ** tahtadan, kubbe biçiminde, el ayasına sığacak büyüklükte bir oyuncaktır. Ucunda bulunan dökme mıha **leble** denir.

Mizrehin döndürülebilmesi için yorgan ipliği kalınlığında bir sicim lebleden başlayarak mizrehin etrafına, üst kısmında bir parmak boşluk kalıncaya kadar sarılır, sonra iplik hızla döndürülerek çekilir; ancak elden bırakılmaz. Hızla dönen mizrehi vurmak için diğer çocuk da aynı şekilde mizrehini döndürüp bir yarışa girilir.

24. Muncuġ (Boncuk) Gömme

Daha çok kız çocuklarının oynadığı bir oyundur. İki kız yere oturarak veya çömelerek bir miktar toprağı eşelerler. Sonra birisi, diğerine göstermeden ortalarına yığdıkları toprağın içine bir boncuk gömüp toprak yığınını ikiye ayırır ve karşısındakinden boncuğun hangi yığında bulunduğunu bilmesini ister. Karşıdaki çocuk boncuğu bulursa o boncuğa sahip olur. Oyunda biri diğerine hile yaparsa şu tekerleme söylenir: **Târı zagala vermez.**

25. Peş Peş

İki üç yaşlarındaki çocukları eğlendirmek için büyüklerden biri çocuğun elini avcuna alıp ayasını açarak **peş peş peş** diye bir tekerleme söyledikten sonra elini bir noktada tutup oyuna, **bıra bir cücí quş qondı** diyerek devam eder. Sonra çocuğun her bir parmağını kapatırken baş parmaktan başlamak üzere, sırayla şu tekerlemeleri söyler: **Bı kêstí, bı ütledi**[4]**, bı bíşírdi, bı yédí**; sonra sıra beşinci parmağa gelince **bı da geldí mením payım hanı, dédí** tekerlemesini ekler. Parmakların kapanması bitince çocuğun kolu üzerinde iki parmağını ayak gibi yürüterek çocuğun göğsüne geldiğinde gıdı gıdı gıdı diye onu hafifçe gıdıklayıp **bırdadı**(beşinci parmağın payı buradadır) diyerek oyunu bitirir.

26. Peştem Tâqı

değişiktir. Buna göre, eğilen kızdan başlamak üzere bu oyunda karşılıklı olmak üzere şu tekerlemeler söylenir:

- Peştem tâqı.
- Sâbınım rēqí .
- havada ne var ?
- Gök muncıġ.
- Yerde ne var?
- Taqallaq.
- Nenew ne doġdı? (doğurdu)
- Bir oġlan.
- Adı nêdi ?
- Meħemed.
- Meħemmed'e salavat.

Oyun böylece tekrar edilerek devam eder.

27. Tek Adım- Üç Adım

Kerkük'te çocukların bahar ve yaz aylarında oynadıkları bir oyundur. Tıpkı atletizmdeki gibi tek adım veya üç adım atlayarak yarışırlar. Daha uzun mesafeye atlayan kazanır.

28. Tekmelecüt

Çocuklardan biri diğerine göstermeden elinde bir boncuk tutar, karşısındakinden boncuğun hangi elde saklandığını bulmak ister. Kendisine sorulan boncuğu bulursa oyunu kazanmış olur. Bulamazsa oyun tekrarlanır.

29. Tumı Tumı

Bu oyunda çocuklar iki topluluk halinde, karşılıklı şekilde sıraya dizilirler. Her topluluğun ustası ortalarında durur. Ebe olanlar beklerken sırayı alanlar kendi aralarında bir kelime üzerinde anlaşırlar. Sonra ustalar arasında şu tekerlemeler karşılıklı söylenir:

- Tumı Tumı
- Narıncı limi
- Bir ceyran(ceylan) kestim neyin yesen(yersin)?
- (Bir cevap vermek amacıyla) Cígerín.

Tekerlemenin sonunda verilen cevap doğruysa ebeler soruyu soranların sırtına binerler. Yanlışsa soruyu soranlar ebelerin sırtına biner ve dönüp dururlar. Oyun böylece devam eder.

30. Uştı Uştı (Uçtu Uçtu)

Daha çok kış gecelerinde evlerde oynanan bir oyundur. Kızlarla erkekler oyunu birlikte oynayabilirler.

Çocuklardan biri veya onlardan yaşça büyük bir kişi ***usta*** olarak oyunu yönetir. Oyunda herkes baş parmağını yere bastırıp diğer parmaklarını yumuk halde tutar. Sonra usta birkaç kez **uştı, uştı, uştı...** der. Bu sırada çocuklar bir taraftan parmaklarını yerde sağa sola doğru sürterlerken diğer taraftan ustanın ağzından çıkacak kelimeyi dikkatle beklerler. Bu arada usta aniden bir söz söyler. Eğer söylenen söz uçan bir kuşu veya uçan bir nesneyi anlatıyorsa herkes parmağını yukarı kaldırmalıdır. Uçmayan bir nesne veya kuş adı söylendiğindeyse parmaklar yerde tutulmalıdır.

Uçmayan varlıkların adını duyup da parmağını havaya kaldıran olursa o çocuk, yüzü yere dönük iki büklüm edilir, çocuklar ellerinden birini ustanın eli üzerine koyup diğer elleriyle yerdeki çocuğun beline hafifçe vurular ve şu tekerlemeyi söylerler:

Zara zara zanbura
Ħeq başında tanbura
Yel gêli yandırı (yakar)
Yâġış gêlí söndírí (söndürür)
Ígneyden mankas (iğne ile makas)

Tekerlemenin sonunda usta bir parmak kaldırırsa iğne, iki parmak kaldırırsa makas anlamına gelmektedir. Bunu görmeyen ebe çocuk ustanın parmağını hangi şekilde tuttuğunu bulmak zorundadır. Bulursa oyun yeniden başlar, bulamazsa beli bir daha dövülür.

Metinde Kullanılan Transkripsiyon(çeviri yazı) İşaretleri:

â : uzun a
ê : uzun e
í : kapalı i (ı-i arası ses)
é : kapalı e (e-i arası ses)
q : art damaklı k
w : çift dudak v'si
x : hırıltılı h
ħ : ha
‘ : ayın ع
ġ : gayın غ

1. Bu oyunu çocukluğumuzda şu şekilde oynardık: Çocuklardan biri leplügle, belli bir mesafeden cüceyi vurmaya çalışır. Başarırsa, cücenin ilk bulunduğu yerden ulaştığı yere kadar aldığı yol küçük adımlarla sayılır ve sayı değeri olarak o çocuğun hanesine yazılır. Sıra kendinde olan çocuk böylece ikinci bir vuruş hakkı kazanır ve cücenin aldığı yol yeniden sayılarak sayısını çoğaltır. Vuramazsa sıra diğer çocuğa geçer. Böylece oyun devam eder. Oyunun sonunda fazla sayı toplayan kazanır.

2. Oyunun bu bölümünde tekerleme **yurtlar, su içer, qurtlar** şeklinde de söylenir.

3. Bu oyunu çocukluğumuzda şu şekilde oynardık: İlkin, kimin, yere düşürmeden çubuğa hellükle daha fazla vurabildiğini görnek için bir yarışma yapılır. Çubuğu daha fazla sektiren oyuna ilk sırada başlama hakkını elde eder ve oyuna geçilir. Çocuklardan biri hellüge vururken diğeri çubuğu karşılar. Vuruşu karşılayan, çubuğu yere düşmeden tutabilirse vuruş sırası kendisine geçer ve karşı tarafın aldığı sayılar da sıfırlanır. İlk vuruşu karşılayamayan çocuk çubuğu, düştüğü yerden hellüge atıp onu vurmakla yükümlüdür. Vurabilirse sırayı kendisi alır. Vuramazsa ilk vuruşu yapan **sinnege** başlar. Sinnneg vuruşu arka arkaya üç vuruştan ibarettir. Çubuğu karşılayan, bu vuruşlardan sonra çubuğun düştüğü yerden, atletizmdeki gibi üç adım atlamayla, hellügün bulunduğu noktaya kadar ulaşmak zorundadır. Ulaşabilirse sırayı kendi alır. Ulaşamazsa diğer taraf oyuna devam eder. Oyunun her safhasında çubuk karşılayan çocuk çubuğu havada iken tutma hakkına sahiptir. Oyun bazen karşılıklı iki çocuk bazen de iki topluluk halinde oynanır. Ancak toplulukların iki üç kişiyi geçmemesi tercih edilir. Oyunda vuruşların değeri önceden anlaşılarak tayin edilir. Çoğu zaman tek vuruşlar 50, sinneg vuruşları 100 sayısı ile değerlendirilir.

4. Çocukluğumuzda ilk iki parmağın kapanması sırasında tekerlemenin **bı tuttu, bı kesti** şeklinde söylendiğini de gözlemlemiştik.

Yarışmalı Folklor Köşesi'nin Sonuçları
Yanıtlar
A. Tapmaca (Bilmece)
1. İpek Böceği
2. Uyku
B. Kelimelerin Karşılığı
1. Varil (Bermil): Hindawı
2. Hüdhüd, Çavuş Kuşu, İbibik: Papla Süleyman
3. Küpe: Sırğa
4. Kuma: Günü
5. Çıngırak: Qanqawır
C. Atasözleri
2. resim doğrudur.
Yarışmaya katılanlar arasında doğru yanıt vererek hediye kazananlar
1- Mine Hasanzade (İstanbul)
2- Turan Bayraktar (İstanbul)